

რეცენზია

ნათია ფიფია

ასისტენტ პროფესორი, თსუ

რეცენზია – ნიკოლოზ მურღულიას წიგნზე „ეგრისის სამეფოს გამაგრების სისტემა“ (თბილისი, 2023)

დასავლეთ საქართველოს ციხესიმაგრეების შესწავლის ისტორია ათწლეულებს ითვლის. ამ მხრივ ქართველი მეცნიერების დამსახურება ნამდვილად უდავოა. არქეოლოგების მიერ შესწავლილი იყო ცალკეული ციხესიმაგრეები, ასევე მათი გარკვეული ინტერესი დაიმსახურა თავდაცვის სისტემების საკითხმაც. ანტიკური ხანის და ადრეფეოდალური ხანის ციხესიმაგრეები, შეიძლება ითქვას, მეცნიერების განსაკუთრებული ყურადღების ქვეშ მოექცა. აღნიშვნა ღირსია პ. ზაქარაიას შრომები, იგი პირველია, ვინც ეგრისის სამეფოს ციხესიმაგრეების ფუნქციის კონცეპტუალური შესწავლა და ერთიან თავდაცვით სისტემაში გააზრება სცადა. სხვა დანარჩენ შემთხვევებში მკვლევარები ცალკეული ციხესიმაგრეების შესწავლით შემოიფარგლებოდნენ. ანტიკურ ხანაში ლაზიკის როლმა რომის თავდაცვის სისტემაში შეიძლება ითქვას, უფრო მეტი ყურადღება დაიმსახურა მეცნიერების მიერ, მაგ. უახლოეს ხანაში თ. ღუნდუას და ლ. თავაძის ნაშრომი „ფრანკი ლიმიტანები ლაზიკაში“ (თბილისი, 2007) სწორედ ამ საკითხს ეხება, უფრო ადრე ვ. ლექვინაძემ ტერმინი „პონტოს ლიმესი“ დაამკვიდრა, რომელსაც დღეს ზოგიერთი მკვლევარი პირობითად მიიჩნევს, თუმცა, არსებული არქეოლოგიური მონაცემების ფონზე მისი რეალობა მაინც ეჭვს არ იწვევს. ეგრისის სამეფოს თავდაცვის სისტემის (და არა ცალკეული ციხესიმაგრეების) შესწავლა, შედარებით მოკრძალებული იყო. უახლოეს დეკადაში თანამედროვე ტექნოლოგიების და გამოწვევების ფონზე, როდესაც ამ ციხესიმაგრეების დათვალიერება, ერთმანეთთან კავშირის დადგენა და შესაბამისად, თავდაცვის სისტემაში თითოეულის როლის განსაზღვრა თუნდაც Google Earth-ის პროგრამის საშუალებით

შეიძლება, ეს საკითხი სათანადოდ წარმოჩენილი აქამდე არ ყოფილა თანამედროვე ტექნოლოგიური შესაძლებლობების შესაბამისად.

ნ. მურდულის ნაშრომი „ეგრისის სამეფოს გამაგრების სისტემა“ მისი მრავალი წლის შრომის შეჯამებაა. ამ საკითხზე მან დაიცვა დისერტაცია 2013 წელს, თუმცა, არ შეუწყვეტია მუშაობა და 2023 წელს წიგნის სახით მისი განახლებული ვერსია შემოგვთავაზა.

თავიდან უნდა აღინიშნოს, რომ ნიკოლოზ მურდულის წიგნს მრავალი დამსახურება აქვს სამეცნიერო სიახლის თვალსაზრისით. ჩვენ შეგვეცდებით ცალ-ცალკე წარმოვაჩინოთ ისინი და, შესაბამისად, წარმოდგენა შევქმნათ წიგნის ღირსებების შესახებ, შემდეგ ცალკეული თავების მიხედვით განვიხილავთ ნაშრომს.

ნაშრომში ყველაზე საყურადღებო და საინტერესოა ის, რომ მკვლევარმა ეგრისის სამეფოს თავდაცვის სისტემაში 7 ქვესისტემა გამოყო: 1) შავი ზღვის სანაპირო ზოლის გამაგრების ხაზი, 2) სამეფოს სამხრეთ სექტორის გამაგრების ხაზი, 3) სამეფოს სამხრეთ-აღმოსავლეთ სექტორის გამაგრების ქვესისტემა, 4) სამეფოს აღმოსავლეთ სექტორის გამაგრების ქვესისტემა, 5) მოხირისის „ქვეყნის“ გამაგრების ქვესისტემა, 6) სამეფოს ჩრდილო-დასავლეთ სექტორის გამაგრების ქვესისტემა, 7) სამეფოს ცენტრალური მონაკვეთის გამაგრების ქვესისტემა. ამ კლასიფიკაციის შემუშავებისას მკვლევარი დაეყრდნო ეგრისის სამეფოს ფიზიკურ-გეოგრაფიულ მახასიათებლებს და ამ შესაძლებლობებიდან გამომდინარე ქვეყნის თავდაცვის შესაძლო პრინციპების ანალიზს. უნდა აღინიშნოს, რომ ეს არის პირველი მნიშვნელოვანი მცდელობა ეგრისის სამეფოს თავდაცვის სისტემის ამგვარი გააზრებისა. ცალკეული ციხესიმაგრეები ავტორს ამ კონცეპტუალური ჩარჩოთი აქვს განხილული, რამაც მას, უნდა აღინიშნოს, რომ საკმაოდ საინტერესო დასკვნების გაკეთების საშუალებაც მისცა, მათ შორის, ჯერ შეუსწავლელ და არქეოლოგიური თვალსაზრისით გამოუკვლეველ ტერიტორიებზე სწორ ადგილას სავარაუდო ძეგლის არსებობისაც, მაგ. ეგრისის სამეფოს ჩრდილო-დასავლეთ სექტორის გამაგრების ქვესისტემაში, მდ. ენგურის ზემო წელზე, იგი ვარაუდობს ციხესიმაგრის არსებობას, რაც სწორია ნამდვილად. ამ ტერიტორიაზე ნამდვილად არის რამდენიმე მცირე ზომის ციხესიმაგრე, რომელიც ჯერჯერობით შეუსწავლელია არქეოლოგიური და ისტორიული თვალსაზრისით (გაგაჩი, ლაბარაში, მუჟავა) და მხოლოდ ადგილობრივებისთვის არის ცნობილი.

ლანდშაფტის არქეოლოგია, რომელიც სწავლობს ადამიანის ჩარევის

შედეგად ლანდშაფტის ცვლილებებს ისტორიულად, რამდენიმე ათეული წელი უკვე განვითარებულია, თუმცა, ამ მხრივ, ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში ამ დარგში მიღწეული მეთოდოლოგიის გამოყენებაც შედარებით ნაკლები იყო. ეს ნაკლიც ეგრისის სამეფოს შესწავლის თვალსაზრისით ამ ნაშრომში შეესებოდა, რაც, ჩვენი აზრით, ამ ნაშრომის ყველაზე მნიშვნელოვანი ღირსებაა. თითოეული ძეგლი დაფიქსირებულია GPS და GIS სისტემების გამოყენებით, ასევე საჭიროების შემთხვევაში გამოყენებულია აერო-ფოტოები ე.წ. „დრონების“ მეშვეობით გადაღებული და ფიქსაციის სხვა თანამედროვე საშუალებები. გარდა ამისა, გამოყენებულია სამეცნიერო ლიტერატურაში ძეგლის ფიქსაციის უკვე ტრადიციული მეთოდებიც – აზომვითი ნახაზები, გეგმები და ფოტოები. აღსანიშნავია, რომ ციხეების გეგმებზე საკმაოდ თვალსაჩინოდ წარმოდგენილია ა) შემორჩენილი კედლები, ბ) დანგრეული კედლები, რომლის კვალიც მიწაში ჩანს, გ) დანარჩენი ხაზი, რომელიც თავდაცვითი კედლის ნაწილი უნდა ყოფილიყო. ასეთი ზუსტი აღწერილობა მკითხველს უქმნის ზუსტ წარმოდგენას ციხის შესახებ. გარდა ამისა, Google Earth-ის საშუალებით ფიზიკურ გეოგრაფიაზე დაკვირვებამ ავტორს საშუალება მისცა სხვადასხვა ციხეებს შორის სივრცული მანძილები განესაზღვრა, შესაბამისად, დაედგინა, თუ რომელ ციხეს შეეძლო რომლისთვის სიგნალის გადაცემა მანძილის და ასევე, რელიეფის გათვალისწინებით. გარდა ამისა, ამ დაკვირვებამ ავტორს საშუალება მისცა ასევე ზოგიერთი ციხის ფუნქცია განესაზღვრა – იყო იგი სასიგნალო თუ უფრო ადმინისტრაციული ხასიათის. გარდა ამისა, საშუალება მისცა მოეძებნა „ცარიელი ადგილები“, სადაც კონკრეტული ციხეების არსებობა უნდა ივარაუდებოდეს, რაც მომავალი კვლევებისთვის ძალიან მნიშვნელოვანია.

ავტორი შესანიშნავად იცნობს სამეცნიერო ლიტერატურას, როგორც არქეოლოგიურს, ისე ისტორიულს, ასევე როგორც საქართველოში საკითხის გარშემო არსებულ ლიტერატურას, ასევე მისი კვლევისთვის საჭირო უცხოურ ლიტერატურას, შესაბამისად, შეიძლება ითქვას, სწორედ უახლესი შრომების გამოყენებამ და საკითხის თანამედროვე გამოწვევების შესაბამისად შესწავლამ მას მისცა საშუალება სანიმუშო ნაშრომი შეექმნა, რომელიც გამოსაყენებელია არა მხოლოდ შინაარსობრივი თვალსაზრისით, არამედ მეთოდური თვალსაზრისითაც. იგი საჭიროა არა მხოლოდ ისეთი მკვლევარებისთვის, ვინც ეგრისის სამეფოს ისტორიასა და არქეოლოგიაზე მუშაობენ, არამედ ისეთი მეცნიერებისთვისაც, ვინც მაგ. კონკრეტულ ისტორიულ ეპოქაში კონ-

კრებული რეგიონის ფიზიკურ-გეოგრაფიულ მახასიათებლებზე მუშაობენ.

ნაშრომის პირველ თავში მიმოხილულია ეგრისის ისტორია IV-VI საუკუნეებში წერილობითი წყაროების მიხედვით. ამ თავში ფაქტობრივად ახსნილია ის ისტორიული კონტექსტი, რომელთანაც დაკავშირებულია ეგრისის სამეფოს ციხესიმაგრეების ისტორია და მათზე აგებული თავდაცვის სისტემა, რაც საშუალებას აძლევს მკითხველს ნათლად აღიქვას შემდეგ თავებში განხილული საკითხები (გვ. 11-19).

ნაშრომის მეორე თავში განხილულია საკითხის შესწავლის ისტორია XIX-XX საუკუნეებში, რომელშიც კარგად ჩანს ავტორის სამეცნიერო აპარატი – ლიტერატურა, რასაც მისი კვლევა დაეფუძნა (გვ. 20-25).

ნაშრომის მესამე თავი კვლევის მეთოდურ ეხება. ამ ნაწილში ცალკე განხილულია, თუ როგორ გაანალიზა ავტორმა არქეოლოგიური მასალები, როგორ დაუკავშირა ის წერილობით წყაროებს, ასევე როგორ გამოიყენა ისტორიული გეოგრაფია კვლევის პროცესში და ასევე, განსაკუთრებული ყურადღება გაამახვილა ლანდშაფტის არქეოლოგიისა და თანამედროვე ტექნოლოგიების გამოყენების მნიშვნელობაზე საკითხის კვლევისას. გამომდინარე იქიდან, რომ ეს თავი მეთოდურ რეკომენდაციებსაც შეიცავს, იგი საინტერესოა არა მხოლოდ კონკრეტულად ციხესიმაგრეებისა და თავდაცვის სისტემების მკვლევართათვის, არამედ ისტორიკოსთა უფრო ფართო წრისთვის (გვ. 26-36).

ნაშრომის მეოთხე თავში მოცემულია ეგრისის სამეფოს ციხესიმაგრეების კლასიფიკაცია ქრონოლოგიური, ტიპოლოგიური და ფუნქციური თვალსაზრისით. სამივე შემთხვევაში ავტორი თავის აზრს გვთავაზობს, განსაკუთრებით საინტერესოა ციხესიმაგრეთა ფუნქციური კლასიფიკაცია – ავტორი გამოყოფს სამი ძირითადი კატეგორიის ციხესიმაგრეებს: ა) ხეობის გზის ჩამკეტი ციხე, ბ) საგუშაგო-სასიგნალო ციხე, გ) ადმინისტრაციულ-საბაჟო დანიშნულების ციხე. ამასთან, აღნიშნავს, რომ ზოგიერთ ციხეს ერთზე მეტი ფუნქცია ჰქონდა შეთავსებული. ამ თავში გამოყოფილი კლასიფიკაციები უდაოდ საინტერესო და საგულისხმოა მკვლევართათვის (გვ. 37-44).

ნაშრომის მეხუთე თავში, რომელიც ყველაზე ვრცელია, ავტორს საკუთარი კლასიფიკაციის საფუძველზე განხილული აქვს ეგრისის სამეფოს ერთიანი გამაგრების სისტემის ქვესისტემები და ციხესიმაგრეები. ზემოხსენებული შვიდი ქვესისტემის როლი ცალ-ცალკე აქვს ახსნილი და შემდეგ ამ ქვესისტემებთან დაკავშირებული ციხესიმაგრეები დაწვრილებით აქვს აღწერილი

არქეოლოგიური თვალსაზრისით, ასევე სხვადასხვა წყაროების მიხედვით, რიგ შემთხვევებში გამოთქმული აქვს საკუთარი მოსაზრებები წერილობით წყაროებში დაფიქსირებული ციხეების კონკრეტულ არქეოლოგიურ ძეგლთან იდენტიფიკაციის შესახებ, ან გამყარებული აქვს საკუთარი არგუმენტებით კონკრეტული იდენტიფიკაცია, მაგ. ხუნწის ციხის გაიგვება აგათია სქოლასტიკოსის მიერ ნახსენებ ონოგურისთან და სხვ. აქამდე ამ ციხის იდენტიფიკაცია ვარაუდებს ეყრდნობოდა, კონკრეტული ციხე მხოლოდ პ. ზაქარაიამ დაასახელა – აბელათის ციხე, თუმცა, მკვლევართა მიერ აღნიშნულია, რომ აბელათის ციხე დამორებულია იმ გეოგრაფიულ რეგიონს, რომელშიც აგათიას ონოგურისი ივარაუდება, რასაც ავტორიც ეთანხმება და საკუთარი არგუმენტები მოყავს მოსაზრების დასასაბუთებლად. შესაბამისად, ნაშრომში გამოთქმული მოსაზრებები ამ და სხვა ციხეების მდებარეობასთან დაკავშირებით ზოგადად ძალზედ საყურადღებოა. ეს თავი ნაშრომის ყველაზე მნიშვნელოვანი და საინტერესო ნაწილია. ციხესიმაგრეების უმეტესობა აღწერილია დეტალურად და ზუსტად, ამასთან, ნაწილი აღწერილობისა ეყრდნობა ავტორის არქეოლოგიური ექსპედიციების ანგარიშებს, შესაბამისად, რიგ შემთხვევებში ეს არის ძეგლების დოკუმენტირების პირველი მცდელობა და ამით ის ძალზედ ფასეულია საკითხით დაინტერესებულ მკვლევართათვის. აქ, რასაკვირველია, შედარებით სუსტია აფხაზეთის ტერიტორიაზე მდებარე ძეგლების განხილვა, გამომდინარე იქიდან, რომ ავტორს ამ ტერიტორიის შესწავლა მხოლოდ სამეცნიერო ლიტერატურის საფუძველზე შეეძლო და უშუალოდ ექსპედიციის ჩატარების საშუალება მას ვერ ექნებოდა (გვ. 45-192).

ნაშრომის მეექვსე თავში ავტორს განხილული აქვს ნოქალაქევი-არქეოპოლისის გამაგრების სისტემა და მისი როლი სამეფოს თავდაცვით სისტემაში. ნოქალაქევის, როგორც დედაქალაქის ისტორიული მნიშვნელობიდან გამომდინარე, იგი ნამდვილად ცალკე ყურადღების ღირსი იყო. ამ თავშიც კარგად ჩანს ავტორის შესაძლებლობა სხვადასხვა კატეგორიის წყაროების შეჯერების საფუძველზე კონკრეტული საკითხი შეისწავლოს (გვ. 193-213).

ნაშრომის ბოლო, მეშვიდე თავში ავტორი ეგრისის სამეფოს თავდაცვის სისტემის მნიშვნელობას ხსნის ადგილობრივი ხელისუფლებისთვის, რეგიონის თავდაცვის სისტემისთვის ზოგადად და შემდეგ კიდევ უფრო განაზოგადებს – მიმოიხილავს გლობალურ კონტექსტს, რომელშიც თავის როლს თამაშობდა ეგრისის სამეფოს თავდაცვის სისტემა და მის შემადგენლობაში შემავალი ციხესიმაგრეები (გვ. 214-221).

ნაშრომს ასევე ახლავს შესავალი (გვ. 7-10), ძირითადი დასკვნები (გვ. 222-226), ინგლისურენოვანი რეზიუმე (გვ. 227-230) და გამოყენებული წყაროებისა და ლიტერატურის სია (გვ. 231-244).

დასკვნის სახით უნდა ითქვას, რომ ნ. მურდულის ნაშრომი მნიშვნელოვანი შენაძენია ქართული სამეცნიერო წრეებისთვის, ხოლო კონკრეტული საკითხით დაინტერესებული მკვლევარებისთვის იგი მნიშვნელოვანი გზამკვლევაა.